

POLITIČKA PREVIRANJA U ARAPSKOM SVIJETU: NESTABILNOSTI I PRILIV MIGRANATA NA ZAPADNI BALKAN

Jelisaveta BLAGOJEVIĆ

Parlament Crne Gore, Parlamentarni institut, Bulevar sv. Petra Cetinjskog, 81000 Podgorica, Crna Gora
e-mail: elizabetab@t-com.me

Radenko ŠČEKIĆ

Sveučilište Crne Gore, Povijesni institut, Bulevar revolucije 5, 81000 Podgorica, Crna Gora
e-mail: scekicr@yahoo.com

IZVLEČEK

Cilj prispevka je pojasniti značilnosti Arabskih političnih režimov, spremembe teh režimov, ki so nastale pod tako imenovano „Arabsko pomladjo“ ter vpliv nestabilnosti, ki so nastale med „Arabsko pomladjo“, na Zahodni Balkan. Iskanje teh vplivov se začne z obdobjem evropskega kolonializma, nadaljuje v obdobje hladne vojne in zaključí z intervencijo ZDA ter sunitsko-šiitskim konfliktom. S študijo primera, zgodovinsko in primerjalno metodo smo ugotovili, da geopolitično rivalstvo med velesilami s pomočjo versko-sektaške polarizacije določa politično strukturo Bližnjega vzhoda, ki posledično bistveno vpliva na stabilnost Zahodnega Balkana.

Ključne besede: arabski režimi, „Arabska pomlad“, sirska vojna, Zahodni Balkan, migrantska kriza

I DISORDINI POLITICI NEL MONDO ARABO: INSTABILITÀ E FLUSSO DI MIGRANTI NEI BALCANI OCCIDENTALI

SINTESI

L'obiettivo di questa ricerca è quello di evidenziare gli aspetti non democratici, la rivolta conosciuta come la „Primavera araba“, così come il diffondersi delle instabilità causate dalla „primavera“ nei Balcani occidentali. In questo contesto, il quadro dell'identificazione delle cause parte dal colonialismo europeo, la guerra fredda, per finire con, inter alia, l'intervento degli Stati Uniti e il conflitto tra i sunniti e sciiti. Applicando il metodo del case-study, il metodo storiografico e comparativo siamo giunti alla conclusione che le lotte geopolitiche tra le grandi potenze, con la strumentalizzazione della polarizzazione religiosa-settaria, determinano la ricomposizione politica nel Medio Oriente, le cui conseguenze incidono in modo significativo sulla stabilità dei Balcani occidentali.

Parole chiave: i regimi arabi, „Primavera araba“, la guerra in Siria, i Balcani Occidentali, la crisi migratoria

UVOD

Mediteran je milijunima predstavljao „središte“ globalnih političkih događaja te žarište religijskih i civilizacijskih pravaca. Od kulturnih i civilizacijskih tekovina Antičkog doba, država Starog istoka, Rimskog Carstva, arapskih osvajanja, Križarskih ratova, Osman-skog Carstva, pa sve do razdoblja velikih pomorskih otkrića i naseljavanja novih kontinenata – Mediteran je predstavljao središte „poznatog“ svijeta. Kulturne teko-vine, religijska, etnička i civilizacijska raznolikost, čine ovaj prostor izuzetno kompleksnim i značajnim.

Razdoblje ubrzane globalizacije krajem XX. i početkom XXI. stoljeća zahvatila je i stoljećima *učahurena* društva Mediterana. Širenje globalne civilizacije, s jedne i očuvanje lokalne kulture (tradicije, običaja, folklora, jezika) s druge strane, kao da su postala dva procesa koji na svojevrsan način isključuju jedan drugi. To implicira da se pojedina društva, s jedne strane otva-rajaju prema van, prema promjenama, a s druge strane i zatvaraju pružajući određeni otpor i strahujući za svoju specifičnost, odnosno identitet. U post-hladnoratovskom svijetu najvažnije razlike među ljudima nisu ideološke ni političke – nego kulturne. Ljudi koriste razlike ne samo da unaprijede interese već i da definiraju svoj identitet. Huntington (2000, 21) je iznio tezu da u svijetu nakon Hladnog rata više neće ratovati nacionalne države, već će se apostrofirati kulturne i vjerske razlike među civilizacijama. Religijska vjerovanja, ideje i vrijednosti, pored svoje uloge u vjerskom sustavu, vrše i značajne funkcije u društvenom životu, kao integrativni, regulativni i usmjeravajući znak (Stanovčić, 2003; Šušnjić, 1998). Snaga identiteta je u tome što se i nesvjesno opire izmje-ni svoje osnove. Svaka nacija na svijetu ima potrebu za svojim kulturnim, tradicijskim te drugim specifičnostima. Nakon kolonijalnog oslobođenja, mnoge novostvorene države Mediterana zahvatio je val revolucija. Pokazalo se da sudionici revolucija nemaju kapacitet za izgrad-njom stabilnog novog poretka, između ostalog, zbog

dugogodišnjeg podređenog položaja te stvaranja umjet-nih granica od strane kolonijalnih sila sukladno njihovim sferama utjecaja, a ne poštovanja pitanja etničkog, religijskog i/ili političkog identiteta. Na taj način nisu imali prostora za razvoj vlastitog samostalnog djelova-nja koje bi ih pripremilo za postkolonijalno razdoblje. Nesposobnost samostalnog razvitka omogućila je jaku zastupljenost bivših kolonijalnih sila, kao i američkog neokolonijalizma prvenstveno oslikanog u neoliberali-stičkim projektima iskorištavanja gospodarskih resursa ovog dijela svijeta, kao i u vojnim intervencijama.

Sukladno tome, postavili smo dvije temeljne hipo-teze rada koje su testirane predstavljanjem i analizom sekundarnih izvora podataka obuhvaćenih mjerodav-nom literaturom u ovom području. Prva hipoteza glasi da kolonijalna prošlost i suvremeni tokovi razvitka, koji obuhvaćaju agresivne politike velikih sila današnjice prema Bliskom istoku i Sjevernoj Africi, utječu na for-miranje, održanje i promjenu režima ove regije. Druga hipoteza glasi da (ne)stabilnost ove regije utječe na stabilnost Zapadnog Balkana. Naravno, ovaj članak ne pretendira objasniti sve kompleksne čimbenike društve-ne i geopolitičke nestabilnosti arapskog svijeta i prelije-vanja tamošnjih događaja na susjedne regije. Nastojali smo u kratkim crtama obuhvatiti ključne čimbenike koji se tiču teme rada.

Korištenjem historiografske metode, ukazali smo na bitne povijesno-političke činjenice, a primjenom metode studije slučaja i komparative metode na arapske režime, kao i na zapadnobalkanske zemlje. Sukladno tome, u prvim odjeljcima rada dat je prikaz osnovnih elemenata arapskih režima te zahtjeva za njihovom pro-mjenom koji su u Siriji eskalirali u građanski rat, u Libiji doveli do promjene režima u pravcu vladavine paravoj-nih postrojbi, a u Egiptu uspostavljanja novog vojnog režima na čelu s predsjednikom Abdelom Fatahom Al Sisijem. U posljednjem dijelu rada dan je kratak osvrt na implikacije ovih promjena na prostor Zapadnog Balkana koje se prvenstveno ogledaju u migrantskoj krizi.

Slika 1: Prikaz Mediterana (Proleksis enciklopedija online, 2013)

ARAPSKI REŽIMI

Društvena i politička organizacija zemalja arapskog svijeta predstavlja tvorevinu djelovanja različitih kulturnih, civilizacijski i političkih utjecaja na ovom području. Stoga, suvremeni arapski politički sustavi, između ostalog, predstavljaju rezultat utjecaja kolonijalnog naslijeđa na politički razvoj ovih zemalja i suvremenog djelovanja raznih međunarodnih aktera i njegove posljedice, prije svega Sjedinjenih Američkih Država (SAD).¹

U XIX stoljeću, Velika Britanija i Francuska, potom i druge zapadne zemlje (Španjolska, Portugal, Nizozemska, Belgija, Njemačka, Italija) uspostavile su vlast nad znatnim dijelom zemljine površine. Prije početka Prvog svjetskog rata, Europa je vladala s oko 85% površine svjetskog teritorija (Kalanj, 2004, 39–40). Said (1993, 8) je definirao kolonijalizam kao posljedicu imperijalizma koja podrazumijeva građenje naselja na udaljenim teritorijima, pri čemu imperijalizam definira kao praksu, teoriju i stav dominirajućih metropolitanskih centara koji vladaju udaljenim teritorijima. Ideološka podloga imperijalizma predstavlja pozicija da određena društva zahtijevaju dominaciju i oblik znanja koji je prate, dok se u njegovoj biti nalazi težnja za ekspanzijom europskog kapitalizma, potaknutog industrijskim društvom. To je dovelo do sudara modernog Okcidenta s tradicionalnim muslimanskim društvom, odnosno Orijentom.²

Gestrateški značaj ovog područja potvrđuje i nastojanje Europljana da na njemu steknu utjecaj sklapanjem tajnog Sykes-Picot sporazuma između Velike Britanije i Francuske 1916. godine kojim je dogovorena podjela Osmanskog Carstva (Todorović, 2016, 264), kao i Balfourove deklaracije iz 1917. godine kojom je Velika Britanija izrazila da podržava stvaranje židovske države u Palestini.³ Na ovaj način, stvoreni su uvjeti i ocrtane umjetne granice koje su stvorile plodno tlo za kasnije napetosti, ustanke i ratove.

Kolonijalne sile su tzv. „civilizacijskom misijom“ sprječavale napredak kolonijalnih društava ukoliko je razina njihovog razvoja bila naprednija u odnosu na metropolitanske centre (Brichs, 2013, 1). Razlog tome je bila bojazan kako bi napredak vodio dekolonijalizaciji i ugrozio europski kapital. Tipičan primjer je zatvaranje tvornica u Egiptu koje su nastale za vrijeme Muhameda

Alija, a potom postale prijetnjom britanskoj proizvodnji (Brichs, 2013, 1).

Zapadna ideja nacionalne države kao dominantnog kriterija političke organizacije društva postala je glavni argument u borbi protiv kolonizatora. Neovisnost je otvorila prostor za djelovanje novih aktera koji su se borili za vlast raznim metodama nastojeći stvoriti državni aparat i odgovoriti potrebama stanovništva (Brichs, 2013, 2). To razdoblje obilježila je nestabilnost oličena u udarima, represiji, ideološkim, političkim i vojnim intervencijama među susjednim zemljama. Borba za moć je regionalizirana pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, i to u borbi za vodstvom u arapskom svijetu, prvenstveno između Egipta i Saudijske Arabije, a u manjem intenzitetu između Sirije i Iraka (Brichs, 2013, 2). Međutim, i unatoč konfliktu, elite koje su osvojile vlast uspjele su je centralizirati i uspostaviti različite režime kontrole nad državom i društvom, što je rezultiralo u zamjeni pobuna konzervativnom stabilnošću do danas. Mnoge elite ostale su na vlasti desetljećima, često, zahvaljujući i podršci vanjskih sila: SAD-a i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR-a) tijekom Hladnog rata, a kasnije SAD-a i europskih sila (ibid).

Proklamirani ciljevi SAD-a za slobodom (*liberty*), odnosno SSSR-a za pravdom (*justice*) nisu doprinijeli promicanju demokracije i zaštiti ljudskih i drugih prava u zemljama Bliskog istoka (Khalidi, 2009, 166).⁴ Štoviše, hladnoratovski suparnici su poticali konflikt u ovoj regiji u razdoblju između 1945. i 1990. godine. Iako se često opisuju kao stari i *sui generis*, konflikti između Iraka i Irana, kao i arapsko-izraelski konflikt predstavljaju proizvode dvadesetog stoljeća. Ratovi su vodili jačanju izvršne vlasti ovih zemalja na račun ostalih grana vlasti i prava građana. Pored toga, naspram komunističkih, sekularnih i nacionalističkih arapskih režima koje je podržavao SSSR, islam je postao značajno ideološko sredstvo borbe SAD-a.⁵ Tako su, tijekom 1970-ih i 1980-ih, kako bi uklonile djelovanje SSSR-a, SAD pružale vojnu i financijsku pomoć mudžahedinima u Afganistanu (Primakov, 2009, 90).

Bellin (2004, 148–149) ukazuje na to da je patronat velikih sila i s Istoka i sa Zapada, tijekom razdoblja Hladnog rata, bio značajan čimbenik u održavanju autoritarizma. Štoviše, nakon Hladnog rata zapadne sile, i pored javnog i deklarativnog zagovaranja vrijed-

1 Identificiranje posljedica povijesnog razvoja prije XIX stoljeća, odnosno pretkolonijalnog razdoblja nije predmet ovog rada.

2 Prema Saidu, Orijent je fanatizam koji su stvorili orijentalisti, to jeste Zapadnjaci (1999, 15–16), a orijentalizam je zapadni način dominiranja, restrukturiranja i posjedovanja vlasti na Orijentu (Said, 1999, 17).

3 O Balfourovoj deklaraciji kao uzroku arapsko-izraelskog konfliktu više pogledati u Schneer, 2012.

4 Khalidi (2009, 167–175) pojašnjava utjecaj miješanja vanjskih sila na podrivanje demokracije u Iranu.

5 S obzirom na to da današnji američki javni diskurs satanizacije radikalnog i militantnog političkog islama, teško je povjerovati da je islam bio sredstvo američkih obavještajnih službi za ostvarivanje američkog interesa i to ne samo u arapskim zemljama, već i u Pakistanu, južnoj, jugoistočnoj i središnjoj Aziji, kao i u drugim djelovima islamskog svijeta. Štoviše, SAD su, u nekim aspektima, bile glavni pokrovitelj razvoja ekstremnih tendencija islama, a sve u cilju ostvarivanja prevlasti u Hladnom ratu. Podrivanju demokracije na Bliskom istoku, SAD su doprinijele i djelovanjem poput pružanja potpore udaru Husni Zaim protiv ustavno izabranog predsjednika Shukri al-Quwatli u Siriji 1949. godine, zbacivanjem iranskog demokratski izabranog premijera Mohammad Mosaddek 1953. godine i nametanjem autokratskog režima na čelu sa Mohammad Reza Shah, te pružanjem pomoći libanonskom predsjedniku Camille Chamoun za ostvarivanje parlamentarne većine na izborima 1957. godine (Khalidi, 2009, 20–21).

nosti na kojima se temelji demokracija, nisu odustale od pružanja potpore autoritarnim režimima u ovoj regiji, već su nastavile podržavati režime u Saudijskoj Arabiji, Egiptu, Jordanu, Tunisu i Alžiru radi dva ključna razloga: nastavak opskrbe naftom i držanje pod kontrolom „islamske prijetnje“, osobito nakon terorističkog napada na Sjedinjene Države 11. rujna 2001. godine.

Szmolka (2014) na temelju tri dimenzije analize – pluralizam i politička kompeticija, rezultati rada vlade i građanska prava i slobode – razlikuje sljedeće arapske režime: defektne liberalne demokracije, restriktivne i kvazikompetitivne pluralističke autoritarne sustave, restriktivne i kvazikompetitivne hegemonističke autoritarne sustave i zatvorene autoritarne sustave (vidjeti tablicu 1). Vođena Linzovim pristupom definiranja nedemokratskih režima, odnosno sagledavanjem karakteristika političkih sustava koje se ne mogu svrstati pod definiciju demokracije, Lisa Anderson (2014, 46–50) izdvaja osnovne dimenzije autoritarne vladavine u arapskom svijetu: nedostatak preciznih informacija,

uz širenje glasina, nagađanja i teorija zavjere; mnogo-brojni identiteti zasnovani na pripadnosti religiji, regiji, ideologiji, političkoj stranci; nepostojanje instituta građanstva i ograničene mogućnosti za javnu raspravu; politička pokornost zasnovana na strahu i zastrašivanju; dvosmislena odgovornost i politička neodgovornost – javni diskurs čini retorička grandioznost u kojoj politički akteri sebi prisvajaju razne epitete, a oporbi daju nazive s lošom konotacijom, bez straha od testa pred javnosti; favoriziranje i korupcija.

ARAPSKJE TRANZICIJE

Javno samozapaljenje uličnog prodavača povrća i voća, 26-godišnjaka Mohameda Bouazizija, krajem 2010. godine u Tunisu predstavljalo je okidač za manifestaciju nezadovoljstva akumuliranog tijekom dvadesetogodišnje Ben Alijeve vladavine. Jednomjesečni prosvjedi rezultirali su padom njegovog režima. To je označilo početak valova političkih promjena u ostalim

Tab. 1: Vrste i karakteristike arapskih režima (Szmolka, 2014, 23)

Zemlja	Tip režima	Pluralizam i politička kompeticija	Rad vlade	Građanska prava i slobode
Libanon i Irak	Defektne liberalne demokracije.	Visok stupanj. Kompetitivni izbori, efektivna oporba, sustav temeljen na konsenzusu koji predstavlja odraz multietničke i multikonfionalne strukture društva.	Nedostaci koji se odražavaju kroz korupciju, nedostatak efektivne kontrole teritorija i sl.	Nedostaci.
Maroko i Kuvajt	Restriktivni i kvazikompetitivni pluralistički autoritarni sustavi.	Slobodna kompeticija političkih stranaka i političkih organizacija. Oporba može kritizirati vladu i predlagati alternativna rješenja. No, određene grupe preferiraju ostati izvan institucionalne arene jer ne vjeruju u poštene uvjete sudjelovanja u političkoj igri.	Centralizirano donošenje odluka, s predstavničkim institucijama koje imaju samo ograničene ovlasti.	Ograničena kad god predstavljaju prijetnju temeljima političkog poretka.
Alžir, Tunis, Mauritanija, Egipat, Jordan, Bahrein i Jemen	Restriktivni i kvazikompetitivni hegemonistički autoritarni sustavi.	Ograničena kompeticija. Hegemonistička, ultradominantna pozicija u političkom procesu određene političke stranke, grupe ili koalicije. Brojna ograničenja i prepreke postavljene oporbi. Izborne neregularnosti.	Postoji pluralistička interakcija između stranaka, ali ne i mogućnost za pristup vlasti. Izbori su samo sredstvo za stvaranje parlamentarne većine koju podržava vladu.	Ograničena.
Libija, Sirija, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Oman i Katar	Zatvoreni autoritarni sustavi.	Ne postoji. Građani ne mogu izraziti svoje političke preferencije.	Skupština konstitutivne prirode. Formiranje i raspuštanje vlade je diskrecijsko pravo šefa države.	Prilično ograničena.

arapskim zemljama, odnosno zbacivanje s vlasti Hosni-ja Mubaraka u Egiptu narodnim pokretima podržanih pripadnicima vojske; zatim *Muamera Gadafi* koji je ubijen u građanskom ratu uz intervenciju snaga NATO-a, te odlaska s vlasti Alia Abdulaha Saleha u Jemenu također uslijed narodnih pobuna i stranog pritiska. Do masovne mobilizacije stanovništva protiv režima došlo je i u Bahreinu, koji su ugušeni uz vojnu intervenciju Saudijske Arabije, te u Siriji gdje su prosvjedi protiv Asada prerasli u građanski rat koji traje do danas. S velikim prosvjedima suočili su se Alžir, Irak, Jordan, Kuvajt, Maroko i Sudan, dok su manje političke potrese osjetili i Mauritanija, Oman, Džibuti, Saudijska Arabija, Zapadna Sahara i Palestina (Blight, Pulham, Torpe, 2012).

Na početku takozvanog Trećeg vala demokratizacije 1974. godine, prema podacima *Freedom House* (2015), 43% zemalja svijeta je bilo „neslobodno“, a 57% „slobodno“ ili „djelomično slobodno“. Do 2011. godine kada su počele promjene u arapskim zemljama, *Freedom House* je zabilježio 24% „neslobodnih“, 76% „slobodnih“ (45%), odnosno „djelomično slobodnih“ zemalja (31%). Od arapskih zemalja na listu „djelomično slobodnih“ u 2011. godini dodan je Tunis (*Freedom House*, 2016).

Narodne pobune poznate pod nazivom „Arapsko proljeće“, između ostalog, izazvane siromaštvom, niskom razinom zaposlenosti i korupcijom režima, imale su za cilj, barem deklarativno, uvođenje demokracije i slobode izražavanja. Shodno tome, istraživačko pitanje koje je zaokupljalo analitičare ove regije od osamdesetih godina prošlog stoljeća – zašto su arapske zemlje ostale izvan općih trendova prema demokratizaciji u svijetu, 2011. godine zamijenjeno je brojnim novim istraživačkim pitanjima – zašto su se promjene pojavile krajem 2010. i početkom 2011. godine, a ne ranije? Zašto su počele u Tunisu i Egiptu? Zašto su obuhvatile samo šest od 17 arapskih zemalja? Koji su glavni izazovi s kojima se arapske zemlje u kojima su zbačeni dugogodišnji vladari, odnosno Egipat, Jemen, Libija i Tunis mogu suočiti? Koliki je geopolitički interes i utjecaj Zapada i drugih međunarodnih aktera u svemu tome?

Prema Anderson (2014, 51–53) uvjeti koji su omogućili pojavu „Arapskog proljeća“ su: nove informacijske i komunikacijske tehnologije koje su doprinijele organiziranju i koordiniranju pobuna, te obavještavanju svjetske javnosti o tokovima i razvitku prosvjeda; visok postotak mlade populacije koja je najveći korisnik i propagator širenja novih tehnologija; težnja za zaštitom osobnog dostojanstva, političkog građanstva i odgovornom vla-

dom; te nezadovoljstvo korupcijom, odnosno dodjelom posebnih privilegija pristalicama režima. Pored toga, samozapaljenje prodavača povrća ukazuje na gospodarski karakter tuniške revolucije, odnosno težnju za proširenjem gospodarskog prostora na sve građane, a ne koncentriranje na zatvoreni jedan postotak korumpirane komercijalne elite koja je za svoje održavanje davala mito režimu (Juan Cole, 2011). Među prvim metama pobune bila je banka *Zitouna* na čelu sa Alijevim zetom Saker El Materi. Bunt je bio okrenut i prema stranim bankama i vjerovnicima kojima je Tunis dugovao 14,4 milijarde dolara, pri čemu je Alijev režim dobivena sredstva potrošio u privatne svrhe. Jack Shenker (2016) ukazuje na to kako je neoliberalno gospodarstvo zasnovano na privatizaciji, odnosno bogaćenju manjine i osiromašnju većine u Egiptu stvorilo centralizirani nedemokratski sustav upravljanja, odnosno uvjete za revolt. Egipat je za vrijeme Mubarakova režima pristupio programu strukturalnog prilagođavanja međunarodnih financijskih institucija po principu „stabilizirati, privatizirati, liberalizirati“. Tijekom devedesetih godina i prvog desetljeća 2000-ih Vlada Egipta prodala je stotine javnih institucija, obično ispod tržišne cijene, privatnim investicijskim konzorcijima koji su često bili u partnerskoj vezi s ministrima ili bliskim saveznicima Mubaraka.⁶

Rezultati pobuna su bili različiti. Razlozi zbog kojih su određeni režimi ostali na vlasti usljed pobuna, između ostalog, su: vlade koje imaju velike prihode, posebno od nafte i plina, u stanju su kontrolirati opoziciju; zatim, poduzimanje brzog odgovora na prosvjede; i također, vladari monarhija su u stanju distancirati se od politike vlade, odnosno smijeniti istu u cilju zaštite režima.

S druge strane, uspjeh pobuna naroda odnosno radnika, studenata, članova oporbenih političkih organizacija predstavljao je posljedicu raskida dobrih odnosa između političke elite koja je upravljala zemljom i elite koja je podržavala režim, odnosno vojske (Szmolka, 2012, 6). Anderson (2014, 53–57) ističe povezanost između stabilnosti i legitimiteta države i promjene režima. Promjena režima ne predstavlja prijetnju opstanku jakih država (Egipat, Tunis), ali slabe države doživljavaju kolaps padom njihovog režima (Libija, Jemen). Režimi koji imaju za cilj izgradnju države (*state building*), identificiraju se s njom i svim sredstvima brane opstanak na vlasti (Sirija).

Od navedene četiri zemlje u kojima je prethodni autoritarni režim doživio pad: Tunis, Egipat, Libija i Jemen, prema Szmolka (2014, 26) jedino Tunis predstavlja slučaj demokratizacije koja tek treba biti završena, u

6 Izrazit primjer destruktivnog efekta neoliberalizma predstavlja *Helwan Cement Company* osnovana kraljevskim dekretom 1929. godine, bila je u vlasništvu švicarskog konzorcija, dok nije kupljena od francuske prođužnice talijanske kompanije. Vlasnici su ostvarili korist od reformiranog radnog zakonodavstva, donijetog pod pritiskom Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke, koji je vlasnicima omogućio da sa radnicima sklope privremene ugovore o radu. U 2007. godini, otpušteno je 100 radnika koji su radili na temelju ovakvog ugovora, pri čemu je odbijen njihov zahtjev da razgovaraju sa rukovodstvom. U isto vrijeme, partnerska tvrtka *Helwan Cement* sa sjedištem u Italiji ostvarila je neto dobit od 613 milijuna eura. Djelovanje ove tvrtke predstavljalo je dio ukupne neoliberalne transformacije koja je doprinijela rastu godišnjeg BDP-a do 7%, dok je 95% zaposlenih u javnom sektoru postalo siromašno, a jedan od četiri Egipćanina nije imao posao i skoro trećina djece je bila neuhranjena (Shenker, 2016).

Tab. 2: Pozicija i interesi: Ključne globalne i regionalne sile (Dostal, 2016, 30–34)

Zemlja	SAD	Saudijska Arabija i Katar	Turska	Izrael	Iran i Irak	Rusija
Pozicija	Protivnici Asadovog režima				Podržavatelji Asadovog režima	
Interesi	Očuvanje regionalne hegemonije; smanjenje utjecaja Irana.	Smanjenje utjecaja Irana, libanonskog Hezbollaha i drugih šijitskih snaga.	Smanjenje utjecaja Irana; sprječavanje stvaranja Kurdistan.	Smanjenje utjecaja Irana; jačanje regionalne pozicije.	Eventualnim padom režima ugrožena strategijska pozicija.	Očuvanje jedinog saveznika na Bliskom istoku, uvoznika oružja i domaćina pomorske baze u Tartusu.

Egiptu je počeo proces demokratske tranzicije koji se s obzirom na niz prepreka, kao što je miješanje vojske u politiku, pretvorio u proces autokratizacije i doveo do nastanka restriktivno-hegemonističkog autoritarnog režima. Libija i Jemen su izgubili osnovne elemente državnosti po Webberov konceptu, s obzirom na to da nije uspostavljen monopol nad upotrebom sile prisile. Također, Szmolka (2014, 27–30) navodi da je do političke liberalizacije bez demokratskog efekta došlo u restriktivnom kvazikompetitivnom autoritarnom režimu Maroka, restriktivnom, hegemonističkom i pluralističkom autoritarnom režimu Jordana i Alžira, restriktivnom i hegemonističkom autoritarnom režimu Mauritanije i zatvorenom autoritarnom režimu Omana. Do autoritarne progresije, unatoč političkim reformama, došlo je u Siriji u kojoj je produbljen autoritarizam zatvorenog autoritarnog režima, a u Bahrenu je očuvan restriktivni, hegemonistički i pluralistički autoritarni režim, dok je u Kuvajtu restriktivni kvazikompetitivni pluralistički autoritarni režim prerastao u restriktivni, hegemonistički i pluralistički autoritarni režim. Što se tiče ostalih arapskih zemalja – Libanon, Irak, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati – ne postoji nikakav dokaz da je pokrenut bilo kakav proces političke promjene kao rezultat „Arapskog proljeća“.

RAT U SIRIJI I NESTABILNI REŽIMI NAKON „ARAPSKIH PROLJEĆA“

Današnji teritorij Sirije predstavlja samo dio područja koje je povijesno bilo poznato pod tim nazivom, a obuhvaćalo je i današnji Libanon, Jordan, Izrael i Palestinu. Igra interesa i želja velikih sila na Bliskom istoku kroz

nametanje uprave, preuređenje političke, gospodarske i socijalne strukture favorizovanjem pripadnika određenih konfesionalnih zajednica, poticanje nacionalizma i fragmentacije stvorila je „državu i koncept“ (Hopwood, 1988, 1), tj. suvremenu Siriju. Osmanski, a potom europski hegemonizam, stvorio je najheterogenije i najfragmentiranije arapsko društvo obilježeno brojnim političkim potresima ali i čvrstom vladavinom Hafeza al-Asada i njegovog sina Bašara al-Asada od sedamdesetih godina prošlog stoljeća do danas.

U proljeće 2011. godine, režim sirijskog predsjednika Bašara sučelio se s pobunom naroda čiji se osnovni zahtjev sastojao u smjeni vlasti. Organizirani prosvjedi su se naredne godine pretvorili u rat koji traje do danas. Broj strana u sukobu se vremenom povećavao, dok je političko značenje konflikta postajalo sve spornijim (Dostal, 2016, 22). Sirija je opet postala polje za geopolitička sučeljavanja velikih svjetskih i regionalnih sila, pri čemu se izdvaja osam najznačajnijih državnih aktera SAD, Saudijska Arabija, Turska, Katar i Izrael kao protivnici Asadovog režima i Iran, Irak i Rusija kao njegovi podržavatelji.

SAD su u rujnu 2014. godine pokrenule zračne napade na položaje Islamske države koja je preuzela kontrolu nad značajnim dijelom Sirije i Iraka i proglasila kalifat u lipnju 2014. godine.⁷ SAD brani poziciju najvećeg, i pod idealnim uvjetima jedinog vanjskog balansera na Bliskom istoku. Trenutačno, najveća opasnost regionalnoj poziciji SAD-a predstavlja konsolidacija alijanse između Sirije, Iraka i Irana koju je omogućio dolazak šijitskog režima u Iraku nakon američke intervencije 2003. godine (Dostal, 2016, 32).

Turska želi stvaranje kontrolirane tampon zone u Siriji s ciljem kontroliranja kurdske nacionalizma te

⁷ Više o kalifatu Islamske države pogledati u Havel (2015, 27–35).

izbjegavanje stvaranja kurdske države.⁸ Katar ima za cilj rušenje Asadova režima zbog projekta o plinovodu kroz sirijsku teritoriju.⁹ Izrael želi podjelu Sirije po etničkim i religijskim linijama, raspad koalicije Sirija-Irak-Iran, održanje regionalne vojne dominacije, te daljnju podršku SAD glede okupacije palestinske teritorije (ibid). S druge strane, saveznički afiniteti Irana i libanonskog Hezbollaha prema Asadu počinjavaju na strategijskoj opasnosti pada njegovog režima. Pad režima bi u Iranu, mogao potaknuti i unutarnje tendencije ka svrgavanju Islamske Republike (Jenkins, 2014, 7), što bi ugrozilo poziciju Hezbollaha. Iran Asadu pruža vojnu pomoć kroz slanje posebnih jedinica Iranske garde da se bore u Siriji. Suradnja između režima u Bagdadu i Damasku došla je do izražaja prilikom angažiranja iračkih šijitskih paravojnih postrojbi u borbi protiv prvo umjerene Asadove oporbe, a potom sunitskih terorističkih grupa na području Sirije. Nakon ekspanzije aktivnosti Islamske države na području Iraka paravojne postrojbe su se vratile u domovinu s ciljem borbe protiv terorista Islamske države (Todorović, 2016, 272). Rusko savezništvo temelji se na činjenici da je Sirija posljednji preostali ruski saveznik na Bliskom istoku, glavni kupac ruskog oružja, te domaćin ruske pomorske baze iako ne od velikog strateškog značaja.¹⁰ U tom kontekstu kao i principijelnom suprotstavljanju poziciji Zapada, Rusija od početka sukoba, pruža financijsku i vojnu pomoć Asadovom režimu kroz dostavu vojne opreme, kao i vojnih stručnjaka koji obučavaju sirijske časnike koristiti rusko oružje (Jenkins, 2014, 7). Pored toga, započela je zračnu intervenciju protiv terorista 2015. godine.

Pobuna protiv režima Bašar al-Asada poprimila je sektaški znak, nakon što je prepoznato da je 90% Alavita ostalo lojalno Asadu (Yassin-Kassab i Al-Shami, 2016, 113), kao pripadniku ove šijitske sekte dok većinu sta-

novništva čine suniti koji se protive njegovoj vladavini. To je zbog toga što Alaviti drže poluge vlasti i dominiraju političkim strukturama više od 45 godina, dok su suniti iako većinska populacija zastupljeni u malom postotku (Bar, 2006, 393-396).

Trvenje i sukob između sunita i šijita u Siriji nije jedinstven slučaj već predstavlja dio šireg regionalnog animoziteta i konflikta na toj osnovi između Saudijske Arabije i Irana. Islamska revolucija u Iranu 1979. godine, američka intervencija u Iraku 2003. godine,¹¹ kao i „Arapsko proljeće“ predstavljaju tri ključna događaja koja su potaknula sunitsko-šijitski raskol. Iran je 1979. godine postao prva šijitska država modernog doba, pri čemu je Irak, kao posljedica izravne vojne intervencije SAD-a 2003. godine, postao prva arapska šijitska država odlaskom jednog od najjačih sunitskih režima (Todorović, 2016, 268). Na ovaj način, interesi sunitске Saudijske Arabije postali su ugroženi. O specifičnostima odnosa između Irana i Saudijske Arabije ovisi i koliki će biti utjecaj Washingtona i Moskve u regiji Bliskog istoka, iako je taj proces interaktivan i ovisi o tome kakve su aspiracije Washingtona i Moskve u regiji (Todorović, 2016, 397). Pored Sirije, neuralgična područja, odnosno polja sučeljavanja ove dvije zemlje predstavljaju Libanon,¹² Jemen,¹³ Irak¹⁴ i Palestina.¹⁵

Što se tiče ostalih manjinskih skupina – druzi, krišćani i nizari su, u sukobu, većinom ostali lojalni Asadu, posebno u odnosu na djelovanje islamskih ekstremističkih grupacija, te u strahu od etničkog čišćenja u slučaju pobjede sunita.¹⁶

Nakon četiri godine, sirijski režim je pod svoju kontrolu stavio istočni dio Alepa zahvaljujući podršci ruskog zrakoplovstva, Hezbollaha, pripadnika iranske garde, iračkih i afganistanskih paravojnih postrojbi; zatim povlačenju pomoći Turske, kojoj je održavanje

8 Kurdi predstavljaju najveću etničku grupaciju koja nema državu. Locirani su u regiji Kurdistan koji se prostire na teritorijima Turske (20% stanovništva), Iraka (15%), Sirije (9%), Irana (7%) i Armenije (1%) (Cvrtla, 2016, 329). O ulozi i poziciji Kurda u sirijskom ratu vidjeti u Federici, 2015.

9 Bašar je pod pritiskom Irana, 2007. godine odbio projekat Katara o plinovodu koji bi iz ove zemlje išao do Sredozemnog mora i prolazio kroz Saudijsku Arabiju i Jordan (Špirić, 2016, 79). O utjecaju sirijskog rata na oblikovanje regionalne energetske karte pročitati u Špirić (2016, 77–90).

10 Nova ruska zrakoplovna baza Khmeimim u Siriji formirana je u drugoj polovici 2015. godine, kao strategijski centar ruskih vojnih operacija protiv Islamske države.

11 Vođeni primjerom Afganistana gdje su vojnom intervencijom srušili talibanski režim i uspostavili režim koji odgovara njihovim interesima, SAD su odlučile da sličnu intervenciju sprovedu u Iraku opravdavajući to sumnjom da proizvodi oružje za masovno uništenje (Tripp, 2007, 271).

12 Libanon je najvažnije polje odmjeravanja snaga Teherana i Rijada, što je glavni uzrok konflikata na libanonskom teritoriju. Nakon povlačenja sirijskih trupa, Hezbollah je ojačao svoje djelovanje, pri čemu su uspjesi u sukobu s Izraelom 2006. godine ojačali njegov ugled u arapskom svijetu (Todorović, 2016, 297).

13 U Jemenu traje sunitsko-šijitski rat između šijitskih Huta i prosaudijske koalicije koji rezultira ljudskim žrtvama, pri čemu Iran optužuje Arabiju za masovne zločine protiv civila, a Rijad Iran da podržava Hute. Saudijska Arabija je u ožujku 2015. godine sa UAE, Katarom i Kuvajtom pokrenula vojnu intervenciju u Jemenu protiv Huta s ciljem da povrate legitimitet režima al-Hadija, pri čemu su Hute proglasili pobunjenicima a čine skoro polovicu jemenske populacije (Todorović, 2016, 302).

14 U Iraku, Teheran ima mnogo veći utjecaj nakon 2003. godine, dok Rijad nastoji vratiti svoj utjecaj, čak je krajem 2015. godine vratio veleposlanika (Todorović, 2016, 303).

15 U Palestini, također, imaju svoje miljenike koje podržavaju i financiraju, a takav imaju odnos i prema Palestincima u egzilu, posebno prema onima u Libanonu i Siriji (Todorović, 2016, 300).

16 Ipak, određeni autori (Besenyo, 2014, 223) tvrde da su kršćani zauzeli neutralnu poziciju, dok su neki čak podržali oporbu uključujući brigadu *the 'Partisans of God Brigades'*.

Asadovog režima draža opcija u odnosu na eventualno formiranje kurdske države, kao i politici američke administracije da su radikalni islamisti veća opasnost od Asada. Katar i Saudijska Arabija nisu dostavile ili nisu uspjele dostaviti protuartillerijsko oružje u „užarenom“ dijelu Alepa. No, čak i da režim porazi pobunjenike nije isključen gerilski rat. Mir bi značio kompromis između alavita i sunita i to samo sporazumom između četiri glava vanjska aktera: SAD-a, Rusije, Saudijske Arabije i Irana. To ovisi i o novoj američkoj administraciji predsjednika Donalda Trumpa, kao i o njenom odnosu s Iranom. S druge strane, diplomatske akcije Rusije, Irana i Turske i organiziranje konferencije u Astani o budućnosti uređenja Sirije i novog Ustava – nastoje umanjiti utjecaj SAD i Arabije. Izraelska bombardiranja šijitskih ciljeva u Siriji, vojno angažiranje Turske i ofanziva pro-američke alijanse na grad Raku – umnogome dodatno kompliciraju ionako složenu situaciju.

Džamahirija, posebna državna konstrukcija osnovana na naftnim rezervama Muamera Gadafija raspala se 20. listopada 2011. godine njegovim svrgavanjem s vlasti, odnosno ubojstvom od strane pobunjenika u rodnom gradu Sirtu. Gadafa, Varfala, Magarha, Bani Vaild, Sakr, Misarta, Tarhunah, Zentan i druge plemenske pripadnosti čine osnovu libijskog društva a samim tim i stabilnosti sustava, odnosno države (Benuzzi, 2015). Nejednaka distribucija prihoda od izvoza nafte stvarala je neprijateljske sentimente kod pojedinih plemena prema Gadafiju, njegovoj obitelji i lojalistima koji su bili bliski izvorima moći i novca. S obzirom na to da plemena nisu živjela jedna s drugima već jedna pored drugih stabilnost i legitimitet države se zasnivao na djelovanju sigurnosnih službi i gospodarskom profitu.

Razina obrazovanja Libijaca je konstantno rasla što nije bilo kompatibilno s rastom stope zaposlenosti mladih ljudi u skladu s njihovim obrazovnim profilom. Libijsko gospodarstvo nije se zasnivalo na razvijenom poreznom sustavu, a samim tim nije bilo poduzetništva odnosno nisu otvarana nova radna mjesta za nezaposleno stanovništvo. Na ovaj način, cjelokupan život Libijaca izravno je ovisio o (samo)volji lidera. Bez povijesne osnove državnosti, libijska država doživjela je kolaps padom Gadafijeva režima i to uz građanski rat i stranu intervenciju NATO-a.

Nakon pada Gadafija, Nacionalno tranzicijsko vijeće pokazao je da nema kapacitet izgraditi mostove u društvu ni regionalne, ni plemenske ni političke. Nije uspjelo obnoviti nukleus oružanih snaga Libije. Paravojne postrojbe su u nekim gradovima, potpuno zamijenile civilne organe vlasti, a u drugim prisvojile infrastrukturu i gospodarska sredstva, poput naftnih rafinerija (Droz-Vincent, 2012, 9). Sukladno izvješću International Crisis Group (2015), ključne pokretače konflikta koji je podijelio Libiju od srpnja 2014. godine predstavlja upravljanje i kontrola hidrokarbonskih resursa, infrastrukture za njihovu eksploataciju i prihoda od njihove prodaje.

S obzirom na to da nakon četiri godine od pada Gadafija nije uspostavljena stabilna središnja vlada, civilna kontrola i nadzor nad paravojnim postrojbama su ekstremno slabi. Štoviše, civilni organi vlasti su prinuđeni na dogovore s lokalnim paravojnim postrojbama u cilju održavanja reda na lokalnoj razini. „Vojna logika“ koja je dovela do kolapsa bivšeg režima bila je temeljena na fragmentiranim lokalnim pobunama i *ad hoc* vojnom grupiranju (Droz-Vincent, 2014, 201). To je ukazivalo na to da će u uvjetima dostupnosti brojnog naoružanja politički proces biti izložen nasilnim prekidima. Revolucionari grupirani u paravojne postrojbe postali su vladari Libije. Različiti vojni i plemenski lideri samo proglasili su se za ministra obrane, ministra unutarnjih poslova i sl. bez obzira na središnju vlast (Townsend, 2015, 9). Slabe granice, djelovanje Islamske države i oružanih paravojnih postrojbi približavaju Libiju skupini država poput Sijera Leone i Somalije koje su uništene od strane paravojnih postrojbi.

Libija je najbolji pokazatelj neuspjeha američke i europske politike u regiji. U toku je žestoka borba između Vlade nacionalnog jedinstva, koju podržava Zapad, čije sjedište je u Tripoliju, i Parlamenta u Tobruku, na čijoj strani je zapovjednik Libijske nacionalne vojske general *Khalifa Haftar*, veliki protivnik islamista koji ostvaruje i jača veze s Rusijom (ReliefWeb, 2017).

U Egiptu atmosfera nakon predsjedničkih izbora, obaranja Mursija vojnim pučem, zatim uhićenje neistomišljenika, proglašenje najveće oporbene grupacije – Muslimanskog bratstva „teroristima“ i uvođenje „policijskog sata“ od strane vojske ukazuje na društveni poredak koji se ne zasniva na temeljnim načelima demokracije, već na strahu i represiji. Vladavina Muhameda Mursija je, također, bila neproduktivna i neučinkovita. Zemlja je došla do ruba gospodarskog kolapsa, a suradnja s ostalim političkim akterima bila je jako loša. Kao posljedicu dugogodišnjeg proganjanja i mučenja pripadnici Muslimanskog bratstva pokazali su nespremnost za otvorene pregovore i kompromis. Bratstvo je novu vlast uokvirilo u zatvoreni, ograničeni gotovo „paranoični“ pogled kako na odnos s ostalim članovima političke arene, tako i na razvoj i napredak Egipta. Isto tako, vojna vlast po svom sastavu, prirodi i karakteru nema kapaciteta da riješi socio-gospodarske probleme, a suprotna je i osnovnim principima individualnih ljudskih prava i sloboda. To ukazuje na duboku ukorijenjenost autokratskog sustava koji je uobličen u vojnom upravljanju. Razlog je vjerovanje egipatske vojske da je „nasljednik“ Egipta od revolucije 1952. godine njegov vlasnik, a ne čuvar. Vojska je stekla dominantni položaj u egipatskom društvu i državi zahvaljujući njezinoj ulozi u izgradnji države, svrgavanju monarhije 1952. godine, uklanjanju britanskih trupa iz Sueskog kanala, te vođenju rata protiv Izraela 1948. godine (Gaub, 2014, 23). Pored toga, činjenica je da su svi predsjednici do 2011. godine dolazili iz vojske i istovremeno vršili funkciju predsjednika Egipta i vrhovnog zapovjednika oružanih snaga. Zatim, mnogi časnici

su zauzimali visoke položaje u vlasti kao članovi vlade, zastupnici ili lokalni guverneri. Osim toga, vojska je bila značajan industrijski i financijski faktor, pri čemu su takvu njenu uključenost u politiku Egipćani nazivali „vojnim gospodarstvom“ (Droz-Vincent, 2014, 189). Zapravo, vojska je imala autonomiju glede proračuna, trošenja inozemne vojne pomoći, regrutiranja novih pripadnika i sl. Vojna industrija djelovala je u oblasti proizvodnje oružja, proizvodnje električne energije, poljoprivrede, turizma i slično. Na taj način, uživala je gospodarske povlastice poput besplatne zdravstvene brige, bescarinskog uvoza i slično (Blagojević, 2016, 761).

Za razliku od Nasera koji je svoju vladavinu zasnovao na popularnosti, psihološkoj simbiozi između njega i naroda koji je tražio da se vrati na vlast i nakon poraza u ratu s Izraelom 1967. godine, Sadat i Mubarak bili su nekarizmatični lideri kod kojih je, u nedostatku stabilnih socijalnih i političkih institucija, vojska predstavljala značajan izvor stabilnosti. Ipak, s druge strane, oba predsjednika su oslabila položaj vojske. Sadat je fokusirao vojsku na vojnu misiju i zadatke, što je vodilo njezinoj transformaciji iz institucije koja je vodila revoluciju u instituciju koja je podređena civilnoj kontroli. Također, Mubarak je smanjio utjecaj vojske, jačanjem ovlasti službi pod nadzorom Ministarstva unutarnjih

poslova, onemogućavanjem da mjesto premijera koje je tijekom vladavine Sadata zauzimao general Kamal Hasan 'Ali (Frisch, 2013, 183) zauzme neko od bivših vojnih časnika, te namjerom da za svog nasljednika odredi sina Gamala koji nikad nije služio u vojsci, te je pripadao gospodarskoj eliti koja je predstavljala konkurenciju gospodarskoj poziciji vojske (Cook, 2007; Barany, 2011).

Navedeni čimbenici su, između ostalog, determinirali odluku vojske da, uslijed masovne manifestacije narodnog nezadovoljstva u vidu protesta, otkáže poslušnost Mubaraku u siječnju 2011. godine te omogući pad njegovog režima. Na izborima 2012. godine pobijedili su Mursi i Stranka slobode i pravde, koju je osnovalo Muslimansko bratstvo. Međutim, u tom razdoblju civilna kontrola nad vojskom nije bila uspostavljena, na što prvenstveno ukazuje visoka razina vojnih prerogativa (Bruneau i dr., 2013, 11–18). Takva situacija dovela je do vojnog udara 3. srpnja 2013. godine u kojem je tadašnji ministar obrane Al Sisi zbacio Mursija. Naredno razdoblje okarakterizirala su brojna uhićenja i suđenja oporbenih aktivista, posebno pripadnika Bratstva koje je u prosincu 2013. godine proglašeno terorističkom organizacijom (Blagojević, 2016, 764). Prema Indeksu vladavine prava (2016) u sklopu projekta *World Justice*,

Slika 2: Etnička i religijska složenost Balkanskog poluotoka (Geopolitical Analysis and Monitoring, 2013)

Tab. 3: Socio-gospodarski pokazatelji razvitka Zapadnog Balkana (internet stranice World Bank)

Zemlje	Ukupni broj stanovnika (2015)	BDP po glavi stanovnika (2015)	Stopa nezaposlenosti (2014)	Postotak stanovnika ispod linije siromaštva ¹⁹
Albanija	2.889.167	3.945.218	16,1	14,3% (2012)
Bosna i Hercegovina	3.810.416	4.249.330	27,9	17,9% (2011)
Crna Gora	622.400	6.406.071	19,1	8,6% (2013)
Kosovo	1.797.151	3.561.575	²⁰	29,7% (2011)
Makedonija	2.078.453	4.852.658	27,9	22,1% (2014)
Srbija	7.098.247	5.235.142	22,2	25,4% (2014)

glede „temeljnih prava“ Egipat je 2016. godine zauzeo 110. mjesto od 113 država.

Pored dominantnog vojnog elementa, fragilnost i slabost egipatskog društva oslikava se i u njegovoj dubokoj polarizaciji na sekularno-religijskoj osnovi. Oko 90% stanovnika Egipta čine Arapi muslimani, a 10 posto pravoslavni kopti i time predstavljaju najveću kršćanski manjinu na Bliskom istoku (Zgurić, 2016, 55). Položaj kopta u današnjem Egiptu je mnogo lošiji u odnosu na drugu polovinu XIX. i prvu polovicu XX. stoljeća kada su bili predvodnici gospodarskog i intelektualnog razvoja. Naser, Sadat i Mubarak nisu nastojali uspostaviti nacionalni konsenzus o suživotu ove dvije konfesionalne zajednice (Zgurić, 2016, 58). Nakon zbacivanja Mubarak dolazi do naglašavanja islamističkih vrijednosti i muslimanskog identiteta i bilježenja sektaških napada na kopte, da bi se intenzivirali nakon svrgavanja Mursija jer su ih islamisti vidjeli kao dio protumursijske koalicije (Zgurić, 2016, 58).

Egipat je 2016. godine zauzeo 38 mjesto od 178 zemalja na listi Indexa fragilnih država sa skorom 90,2, pri čemu je iza Libije koja je zauzela 25 mjesto sa skorom 96,4 i Sirije koja je s 110,8 i pozicijom šest grupirana u kategoriju *Very High Alert*.¹⁷

POSLEDICE ARAPSKIH NESTABILNOSTI PO ZAPADNI BALKAN

Područje preklapanja balkanske, podunavske i mediteranske makroregije Europe predstavlja Zapadni Balkan.¹⁸ Svaka od navedenih regija ima svoje zone gravitacije okarakterizirane geopolitičkim interesima i djelovanjem određenih međunarodnih aktera. Navedeni akteri, u prvom redu obuhvaćaju politički, gospodarski

i vojno moćne države, a zatim međunarodne organizacije koje više djeluju kao sredstvo realizacije interesa ovih država, nego kao samostalni akteri. Pored toga, što je izravna meta geopolitičkih nadmetanja velikih sila, u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država i Europske unije (EU) s jedne i Rusije s druge strane, Zapadni Balkan je bitno osjetio posljedice sučeljavanja geopolitičkih interesa navedenih globalnih ali i drugih aktera u regiji Bliskog istoka.

Geopolitički položaj regije Zapadnog Balkana uvjetovao je složenu mješavinu etničkih skupina i religija, te s tim povezane brojne ratove i gospodarske migracije. Nakon kolapsa socijalističkog sustava, dezintegracije Jugoslavije i brojnih konflikata, politička nestabilnost, socijalne tenzije, slabe državne strukture i nedostatak vladavine prava prate oporavak regije. Štoviše, i dva i pol desetljeća nakon raspada Jugoslavije, države ovog područja nisu u stanju riješiti međusobne probleme granica, izbjeglica, sukcesija, statusa manjina i slično (Đukanović, 2016, 29). Pored toga, gospodarski indikatori – BDP po glavi stanovnika, stopa nezaposlenosti, kao i broj stanovnika koji žive ispod granice siromaštva ukazuju na vrlo gospodarski siromašnu regiju (tablica 1). Sukladno takvoj gospodarskoj situaciji, veliki broj građana zemalja Zapadnog Balkana tražio je azil u zemljama EU (Lange, 2016, 1). Međutim, posljednjih godina došlo je do promjene migracijskog profila Zapadnog Balkana i to uslijed velikih migracijskih kretanja ka ovoj regiji kao tranzicijskog područja ali, iako u mnogo manjoj mjeri, i destinaciji migranata iz zemalja pogođenih konfliktima i nestabilnostima izazvanim „Arapskim proljećem“ (Meće, 2016, 38). S obzirom na intenzivnu migracijsku dinamiku, regija je postala značajno migracijsko čvorište (*migratory hub*).

17 Zemlje su klasificirane u pet kategorija: *Sustainable, More Stable, Stable, Less Stable, Low Warning, Warning, High Warning, Alert, High Alert* i *Very High Alert* (Fragile States Index, 2016).

18 Pojam Zapadni Balkan odnosi se na šest zemalja: Albanija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo, Crna Gora i Srbija, koje pokrivaju teritorij od 207.831 m² i oko 18.687.196 stanovnika (Meće, 2016, 39).

19 Budući da u dostupnim izvorima podataka nije pronađen postotak stanovnika ispod granice siromaštva u zemljama Zapadnog Balkana u istoj godini, pored iznosa za svaku zemlju navedena je godina na koju se odnosi.

20 Ne postoje dostupni podaci unutar istog izvora informacija – internet stranica World Bank.

Slika 3: Prikaz migrantske rute prema Njemačkoj (BBC, March 3, 2016)

Rat u Siriji te nestabilni režimi nakon „Arapskih proljeća“ rezultirali su odlaskom značajnog broja stanovnika tih zemalja, odnosno gotovo egzodusom. Tijekom 2015. godine više od milijun ljudi stiglo je u EU preko Sredozemnog mora. Od toga, 3.771 vode se kao nestali ili mrtvi (IOM, 2016). Najveći broj migranata koji dolaze u Europu su upravo državljani Sirije i to 39%, a potom Afganistana 11%, Eritreje 7%, Somalije, Nigerije, Iraka, Pakistana i Sudana (Park, 2015). Do 2015. godine Italija je bila prva točka za ulazak na europski kontinent u Mediteranskom pojasu,¹⁹ da bi u posljednjem razdoblju Balkan postao migrantska ruta za ulazak u EU. Drugim riječima, migranti²⁰ su tradicionalne rute, uglavnom morskim putem, u velikoj mjeri zamijenili balkanskim kopnenim putevima. Karta u nastavku pokazuje da je su migranti iz Turske kretali prema Grčkoj potom Makedoniji i Srbiji u koju su ulazili i iz Bugarske, zatim Mađarskoj, odnosno Hrvatskoj, Sloveniji, Austriji ka ciljnoj destinaciji – Njemačkoj.

U prvoj polovici 2015. godine, Grčka je postala glavna ulazna točka na Mediteranu, s 132.240 ilegalnih prelazaka granice (Park, 2015). Pod poseban pritisak migracija došla je Mađarska locirana na istočnim granicama EU u koju je preko Makedonije i Srbije u

srpnju 2015. godine stiglo 102.342 ilegalnih migranata uglavnom iz Sirije i Afganistana (Park, 2015). Za posljedicu Mađarska je zatvorila svoje granice sa Srbijom, a migranti su krenuli prema Hrvatskoj. U Hrvatsku je u 2015. godini stiglo 558.724 migranata, pri čemu je dnevno dolazilo i po 10.000 ljudi (MUP RH, 2016). Od šeste zemalja regije Zapadnog Balkana migrantskim valom su prvenstveno bile pogođene Srbija i Makedonija (Lilyanova, 2016, 2), preko koje je 2015. godine prošlo 30-40% više migranata u usporedbi s 2014. godinom (SEE-6 Economic Outlook, 2016, 38). S druge strane, utjecaj migrantske krize na Kosovo, Albaniju, Crnu Goru i BiH je bio ograničen, i za razliku od Srbije i Makedonije ove zemlje nisu imale problema u međunarodnim odnosima po ovom pitanju. U 2015. godini, 2003 osobe su ilegalno prešle granicu Albanije, od kojih je 69% Sirijaca (Parliamentary Institute of the Parliament of Macedonia, 2016, 5). Broj migranata koji je u Kosovo došao iz konfliktnih zona i potom nastavio put ka EU, također, nije veliki. Tijekom 2015. godine, u Kosovu je zabilježeno 70 tražitelja azila, od kojih 58 iz Sirije (Parliamentary Institute of the Parliament of Macedonia, 2016, 22–23). Također, migrantska kriza je imala ograničen utjecaj na Crnu Goru, u kojoj je ukupan broj

¹⁹ Tokom 2014. godine bilo je više od 170.000 ilegalnih prelazaka italijanske granice (Park, 2015).

²⁰ U ovom kontekstu bitno je ukazati na razliku između tražitelja azila, migranata i izbjeglica. Tražitelj azila je osoba koja je napustila zemlju usljed konflikta i traži međunarodnu zaštitu prema Konvenciji o statusu izbjeglica iz 1951. godine. Izbjeglice su tražitelji azila čiji je zahtjev odobren. S druge strane, migrant je osoba koja je napustila zemlju prvenstveno vođena gospodarskim motivima odnosno težnjom za boljim životnim standardom (Park, 2015). No, u nastavku rada pojam migrant će biti korišten kao oznaka za sve tri kategorije s obzirom na to da u postojećoj krizi nije lako odrediti granicu između migranata i tražitelja azila.

tražitelja azila u 2015. godini iznosio 1.609, od kojih najveći broj iz Sirije, odnosno 996 osoba (Parliamentary Institute of the Parliament of Macedonia 2016, 40). Broj tražitelja azila u Bosni i Hercegovini je u 2015. godini iznosio 20 i bio čak manji u odnosu na 2014. godinu kad je taj broj iznosio 45 što pokazuje da ni ova zemlja nije bila bitno pogođena migrantskom krizom (Economic Outlook, 2016, 40). Kroz Srbiju je, u tijeku 2015. godine, prošlo 577.995 migranata od čega najveći broj iz Sirije, i to 301.533, zatim iz Afganistana 160.831, Iraka 76.003 i Irana 11.578 (Petrović, 2016, 38). Također, preko teritorija Makedonije prošlo je najmanje 600.000 migranata (Amnesty International, 2015), pri čemu je čak bila proglasila i izvanredno stanje (Tatalović i Malnar, 2015).²¹ Međutim, s obzirom na prilično tešku gospodarsku i političku situaciju u zemljama zapadno-balkanske rute koja se prvenstveno ogleda u visokim stopama nezaposlenosti, migranti uglavnom prolaze kroz ove zemlje i zaštitu traže u bogatim članicama EU, prije svega Njemačkoj i Švedskoj (Lutovac, 2016, 51).

Business Monitor International je u procjeni indeksa političkog rizika zemalja Jugoistočne Europe, zaključio da se ove zemlje suočavaju s rizikom povećane nestabilnosti uslijed, između ostalog, nove migrantske krize. Duži period zadržavanja migranata, dovodi do smanjenja njihove osobne potrošnje i povećanja potrošnje države (Economic Outlook, 2016, 40). Prema procjenama Međunarodnog monetarnog fonda, izravni fiskalni trošak zadržavanja tražitelja azila u Srbiji je 0,00, 0,06 i 0,1 postotak BDP u razdoblju 2014–2016. U kontekstu gospodarske procjene implikacija krize, važno je imati u vidu da su zakoni u Srbiji i Makedoniji izuzetno povoljni za migrante, jamče im pravo na rad, besplatno obrazovanje, besplatno zdravstvo, besplatnu pravnu pomoć. Zapravo, njihova prava su jednaka pravima građana tih zemalja (Economic Outlook, 2016, 41). Gospodarski efekti zadržavanja tražitelja azila ovise od opsega i brzine njihove integracije u tržište rada.²² U dostupnoj akademskoj i stručnoj literaturi nisu pronađeni podaci koji se odnose na detaljniju analizu gospodarskih i sigurnosnih efekata migracije u balkanskim zemljama. Ipak, očito je da se, s obzirom na ukupnu situaciju u ovim zemljama, ne može očekivati da će one biti u stanju integrirati značajan dio izbjegličke populacije (Economic Outlook, 2016, 41). Zemlje Zapadnog Balkana su iscrpljene ratom, godinama

tranzicije i izbjeglica. Štoviše, i dalje je 361.000 interno raseljenih osoba i oko 100 izbjeglica u Srbiji, Hrvatskoj, BiH i Crnoj Gori, od kojih samo u Srbiji 96.000 (Economic Outlook, 2016, 41).

Strah glede očuvanja vlastitog socio-demografskog i kulturnog identiteta je rezultirao i postavljanjem bodljikavih žica na granicama, šok bombama i slično. Odnosi između balkanskih zemalja često su dolazili na polje neslaganja i sporova uz pitanje migranata, na primjer Hrvatska i Slovenija, Hrvatska i Srbija, Srbija i Mađarska, Makedonija i Grčka. Također, jedan od najvećih strahova koje je priljev migranata izazvao jeste terorizam, posebno uzimajući u obzir da su neki od organizatora terorističkih napada u Parizu u studenom 2015. godine i Bruxellesu u ožujku 2015. godine do ovih metropola došli navedenom migracijskom rutom. Osim toga, ne treba zanemariti opasnosti od povećanja aktivnosti organiziranog kriminala. Ilegalni migranti postaju meta trgovine ljudima, budući da su zemlje Zapadnog Balkana, između ostalog, prepoznate kao izvor, tranzitne zemlje i destinacija ovakve trgovine ljudima (Meće, 2016, 39). To objašnjava loša gospodarska situacija, slabe državne strukture, visoka razina korupcije i nedostatak regionalnog pristupa (Meće, 2016, 39).

Odnos sigurnosti, stabilnosti i očuvanja vlastitog identiteta koji je u suprotnosti s humanitarnom dimenzijom zaštite ljudskih prava nalazi se u središtu rasprava u vezi s pristupom migrantskoj/izbjegličkoj krizi u Europi čiji je jugoistočni dio, odnosno Mediteran i Balkanski polutok na udaru tih nestabilnosti. Štoviše, ukoliko efekt migrantske krize bude razjedinjavanje Europe, odnosno gubitak solidarnosti i jedinstvene politike EU prve zemlje koje će to osjetiti jesu zemlje Zapadnog Balkana koje su svoju stabilizaciju posljednjih godina pronašle u europskom putu i ispunjenju kriterija za ulazak u Uniju. Političke nesuglasice EU i Turske, prijete novom i većem valu priljeva migranata preko Balkana.

ZAKLJUČAK

Mediteran predstavlja složenu religijsko-kulturno-povijesnu cjelinu. Međuovisnost političkih i društvenih promjena, uvjetovana je složenim geopolitičkim značajem. Stoljetnja isprepletanost geopolitičkih utjecaja i interesa velikih sila od Antike do danas, čine

21 Broj tražitelja azila je, 2015. godine, u Srbiji bio 37.391 u odnosu na 2014. godinu kada je iznosio 16.490, a u Makedoniji 1.427 u usporedbi s 1.289 u 2014. godini. Očito je da je broj tražitelja azila, u 2015. godini, u ovim zemljama, a naročito Srbiji premašio njihov broj zabilježen u 2014. godini (Economic Outlook, 2016, 40).

22 U nastavku je dat kratak pregled rezultata istraživanja o stavovima građana Srbije prema pitanju prepreka i mogućnosti koje sa sobom može donijeti integracija migranata u Srbiji. Ekonomski aspekt integracije se pokazao kao najproblematičniji u procjeni građana Srbije, budući da 70,4 posto ispitanika smatra da bi trajnije zadržavanje migranata utjecalo na povećanje stope nezaposlenosti. Također, tri četvrtine smatra da bi integracija migranata stvorila veliki pritisak za državne financije, dok se u priljevu strane pomoći ne vide značajnije razvojne mogućnosti. Gospodarsku ulogu migrantske stanovništva ispitanici najčešće vide u jeftinoj radnoj snazi ili poslovima koje ne žele raditi, npr. kao poljoprivrednici u napuštenim ruralnim područjima Srbije. Istraživanje je pokazalo da 52% građana smatra da priljev i trajnije zadržavanje migranata može imati negativan utjecaj na sigurnost građana Srbije. Glede političkih implikacija očekuju također nepovoljne učinke. Smatraju i da bi dovela do promjene u etničko-religijskoj strukturi, pri čemu su pokazali neupućenost po pitanju eventualnih demografskih implikacija priljeva (Friedrich Ebert Stiftung, 2016).

prostore Istočnog Mediterana i Jugoistočne Europe ranjivim i potencijalnim žarištima. Nalazeći se na razmeđu religija i civilizacija, Balkanski poluotok predstavlja „vrata Europe“ za razne utjecaje s Istoka.

Regija Bliskog istoka i Sjeverne Afrike je na udaru miješanja raznih sila, koje su kako kroz povijest tako i danas podrivale njezin demokratski razvoj ukoliko je bio protivan njihovim gospodarskim i stratejskim interesima. Mnogi konflikti u ovoj regiji (Libija i Čad, kurdsko pitanje, Libanon) predstavljaju proizvod kolonijalizacije, arbitrarnog isrcavanja granica od strane kolonizatora, procesa dekolonijalizacije i rasta nacionalizma nacionalne države (Khalidi, 2009, 162). Također, današnje strukture svjetske moći slijede ideološki mentalitet djelovanja europske kolonijalne moći (Kalanj, 2004, 43). Tako američke ideje o veličini SAD-a ukazuju na zbilju imperija, dok zastupnici američkih prekomorskih interesa ističu američku težnju za univerzalnim dobrom i slobodom (Kalanj, 2004, 41). Vojni, politički i gospodarski intervencionizam SAD-a i drugih vanjskih sila pokazao se kao kreator novih ili katalizator razvoja postojećih problema. NATO intervencija u Libiji i ubojstvo Gadafiga ovu državu je pretvorio u teritorij siromaštva i konflikta bez osnovnog elementa državnosti, tj. monopola nad sredstvima prisile. U Siriji je interna borba dobila karakter posredničkog rata s međunarodnim, regionalnim i podnacionalnim konfliktima. Pored toga, gospodarski intervencionizam sastavljen od neoliberalnih projekata, u Egiptu je stvorio razloge pobune protiv dugogodišnjeg režima Mubaraka, kao i u Tunisu protiv Ben Alija. Također, intervencionizma utječe na poticanje razvitka radikalnih islamističkih organizacija, s obzirom na to da vjerski identitet jača u dodiru s drugom vjerom, posebno ukoliko su vanjski intervencionisti pripadnici druge vjere. To najbolje odražava primjer Iraka nakon američke intervencije 2003. godine, gdje je uslijed jačanja sunitskog ekstremizma i terorističkog djelovanja, pored šijitske zajednice i konfesionalna zajednica kršćana postala ugrožena.

Arapske nestabilnosti, naročito rat u Siriji, počele su, 2015. godine, izravno i velikim intenzitetom utjecati na Istočni Mediteran i Balkanski poluotok. U radu je poseban fokus stavljen na zemlje Zapadnog Balkana kao gospodarski ugroženo ne-EU područje, koje je bilo prepoznato kao teritorij izvora migranata u EU zemlje. Međutim, razvoj događaja u arapskim zemljama promijenio je migracijski profil zemalja Zapadnog Balkana koje su postale tranzitna zona ali i destinacija za migrante, naročito, iz Sirije. Statistički podaci ukazuju na veliki priljev migranata, posebno u Srbiju i Makedoniju koje su se suočile i s graničnim problemima. Ilegalne migracije stvaraju i uvjete za unapređenje organiziranog kriminala, posebice trgovine ljudima.

Sukladno obrađenim sekundarnim podacima, potvrđene su hipoteze rada da kolonijalna prošlost i suvremena politika velikih sila determinira karakter arapskih režima i njihove promjene, kao i da (ne)stabilnost ove regije bitno utječe na stabilnost Zapadnog Balkana. Sagledavanjem problematike migrantske krize kroz razumijevanje političkih potresa na teritoriju Bliskog istoka i Sjeverne Afrike nastojali smo ukazati na značaj detaljnijeg izučavanja ove tematike sa stanovišta povijesti, sociologije i politologije. Ovo je posebno važno u kontekstu geostrateškog položaja Balkanskog poluotoka gdje se od Antičke Grčke i Rimskog Carstva, preko dominantnog utjecaja Bizanta, a potom Osmanskog Carstva, političkih i kulturnih utjecaja Austro-Ugarskog i Ruskog Carstva, sve do velikih stradanja u svjetskim ratovima i hladnoratovskog konfrontiranja, sukobljavaju interesi velikih sila. Balkanske države se nalaze pod snažnim političkim, gospodarskim i vojnim pritiscima, uključujući danas socio-gospodarsko-politički pritisak migrantske krize izazvane sličnim sučeljavanjem u području Južnog Mediterana. Sukladno tome, njegovo izučavanje u kontekstu implikacija na prostor Istočnog Mediterana i Balkanskog poluotoka je neophodno u smislu daljnjeg definiranja unutarnjih i vanjskih politika i strategija ovih zemalja u svim područjima življenja.

POLITICAL UPHEAVALS IN THE ARAB WORLD: INSTABILITIES AND MIGRANTS INFLUX TO THE WESTERN BALKANS

Jelisaveta BLAGOJEVIĆ

Parliament of Montenegro, Parliamentary Institute, Bulevar sv. Petra Cetinjskog, 81000 Podgorica, Montenegro
e-mail: elizabetab@t-com.me

Radenko ŠČEKIĆ

University of Montenegro, Historical Institute, Bulevar revolucije 5, 81000 Podgorica, Montenegro
e-mail: scekicr@yahoo.com

SUMMARY

The Mediterranean is a complex area, i.e. the crossroad of different religions, cultures and civilizations. Political upheavals on the other side of the Mediterranean affect the stability of the Eastern Mediterranean region and the Balkan Peninsula. The most visible consequence is the migration flow that, inter alia, has made new problems and challenges to economic underdeveloped Western Balkan countries, notably to Serbia and Macedonia. In that context, the highest number of migrants coming from the war-affected Syria.

Where are the roots of the problem, how and by whom is sown the seed of their development? In order to answer this question we tried to indicate the causes of the particular characteristics of the Arab systems, as well as the political upheavals in this region known as »Arab Spring«, especially the proxy wars in the five-years long Syrian conflict. The non-democratic characteristics of these regimes represent, inter alia, product of colonialisation, arbitrary delineation of boundaries by the colonial powers, Cold War confrontation, post – Cold War interventionism of great powers, particularly United States of America, as well as, their neoliberal projects supported by the domestic regimes. All these contributed to the development of corruption, high unemployment rate, non-existence or limited political competition, as well as limited civil rights and freedoms, i.e. the reasons for 2011 protests that resulted in regime collapse in Libya, Tunisia, Egypt and Yemen and the Syrian five-years long war.

Keywords: Arab regimes, Arab Spring, Syrian war, Western Balkans, migrant crisis

IZVORI I LITERATURA

- Amnesty International (2015):** Macedonia 2015/2016. Annual Report.
- Anderson, L. (2014):** Authoritarian Legacies and Regime Change: Towards Understanding Political Transition in the Arab world. In: Gerges, F. (ed.): *The New Middle East Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge, Cambridge University Press, 41–60.
- Bar, S. (2006):** Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview. *Comparative Strategy*, 25, 5, 353–445.
- Barany, Z. (2011):** Comparing the Arab revolts: The role of the military. *Journal of Democracy*, 22, 4, 24–35.
- BBC (2016):** Why is EU struggling with migrants and asylum? <http://www.bbc.com/news/world-europe-24583286> (8. 6. 2016).
- Bellin, E. (2004):** The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, 36, 2, 139–157.
- Benuzzi, A. (2015): Talking about Libya. <https://angelobenuzzi.wordpress.com/2015/02/18/talking-about-libya/> (18. 5. 2016).
- Besenyó, J. (2014):** Christians in Syria and the civil war. In: Bátor, P. & R. Ondrejcsák: *Panorama of global security environment 2014*. Bratislava, Centre for European and North Atlantic Affairs, Editors, 219–230.
- Blagojević, J. (2016):** Sloboda izražavanja i vojna vlast: Slučaj Egipta. *Medijski dijalozi, Časopis za istraživanje medija i društva*, 24, 9, 757–769.
- Blight, G., Pulham, S. & P. Torpe (2012):** Arab Spring: An Interactive Timeline of Middle East Protests. *The Guardian*. <http://www.theguardian.com/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline> (20. 5. 2016).
- Brichs, F. I. (2013):** Introduction. In: Brichs, F. I. (ed.): *Political Regimes in the Arab World: Society and the Exercise of Power*. New York, Routledge, 1–6.
- Bruneau, T., Mayfield, T., Mccaskey, K., Weece, J. & F. C. Matei (2013):** Civil-military relations in Muslim countries. The cases of Egypt, Pakistan and Turkey. *Journal of Defense Resources Management*, 4, 2, 11–18.
- Cole, J. (2011):** How neoliberalism created an age of activism. *Al Jazeera*. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/20111114131340415929.html> (20. 2. 2017).
- Cook, S. A. (2007):** Ruling But Not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Cvrtila, V. (2016):** Sirija. U: Kasapović, M. (ur.): *Bliski istok*. Zagreb, Fakultet političkih nauka, 314–352.
- Dostal, J. M. (2016):** Transnational war in Syria: The Eisenhower Doctrine in the 21st Century? *Romanian Political Science Review*, 16, 2, 172–217.
- Droz-Vincent, P. (2012):** The Role of the Military in Arab Transitions. http://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2012/droz-vincent_en.pdf (20. 5. 2016).
- Droz-Vincent, P. (2014):** The Military amidst Uprisings and Transitions in the Arab World. U: Gerges, F. (ed.): *The New Middle East Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge, Cambridge University Press, 180–209.
- Đukanović, D. (2016):** (Post)izborne refleksije na odnose na Zapadnom Balkanu u Zapadni Balkan između geografije i geopolitike. Beograd, Fondacija Fridrih Ebert, *Spoljnopoličke sveske* 1, 29–37.
- Federici, V. (2015):** The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in the Syrian Conflict. *SAIS Review of International Affairs*, 35, 2, 81–90.
- Fragile States Index (2016):** Rankings 2016. <http://fsi.fundforpeace.org/> (30. 3. 2017).
- Freedom House (2015):** Freedom in the World Country Ratings. https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.VdEQE_mqqkp (12. 6. 2016).
- Freedom House (2016):** Individual Country Ratings and Status, 1973–2016. <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Global%20Country%20Status%20Overview%2C%201973-2015.pdf> (12. 6. 2016).
- Friedrich Ebert Stiftung (2016):** Studija o izbeglicama – Srbija. Beograd. <http://library.fes.de/pdffiles/bueros/belgrad/12928.pdf> (4. 3. 2017).
- Frisch, H. (2013): The Egyptian Army and Egypt's 'Spring. *Journal of Strategic Studies*, 36, 2, 180–204.
- Gaub, F. (2014):** Arab Armies: Agents of Change? Before and After 2011. *Chaillot Papers* 131. Paris, European Union Institute for Security Studies.
- Geopolitical Analysis and Monitoring (2013):** The Balkan Chessboard: Russia's Ruble Diplomacy and EU Interests. <http://geopoliticsrst.blogspot.com/2013/07/the-balkan-chessboard-russias-ruble.html> (9. 11. 2017).
- Havel, B. (2015):** Islamska država nije samo „takozvana“: političkovjerska propaganda i pitanje autentičnosti kalifata. *Političke analize*, 6, 22, 27–35.
- Hopwood, D. (1988):** Syria 1945–1986: Politics and Society. London i New York, Routledge. <https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/macedonia/report-macedonia/> (4. 6. 2016).
- Huntington, S. P. (2000):** Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka. Podgorica, CID, Banja Luka, Romanov.
- International Crisis Group (2015):** The Prize: Fighting for Libya's Energy Wealth. Middle East and North Africa Report N. 165. <http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/north-africa/libya.aspx#> (23. 5. 2016).
- IOM (2016):** IOM Counts 3,771 Migrant Fatalities in Mediterranean in 2015. <http://www.iom.int/news/iom-counts-3771-migrant-fatalities-mediterranean-2015> (5. 6. 2016).

- Jenkins, B. M. (2014):** The Dynamics of Syria's Civil War. Perspective, RAND Corporation.
- Kalanj, R. (2004):** Globalizacija i postmodernost: ogledi o misliocima globalne kompleksnosti. Zagreb, Politička kultura.
- Khalidi, R. (2009):** Sowing Crisis: The Cold War and American Dominance in the Middle East. Boston, Beacon Press.
- Kulenović, T. (2008):** Politicki islam. Zagreb, V.B.Z.
- Lange, S. (2016):** The Western Balkans: back in the EU spotlight. Paris, European Union Institute for Security Studies (EUISS).
- Lilyanova, V. (2016):** The Western Balkans – Frontline of the migrant crisis. Briefing. Brussels, European Parliamentary Research Service, Members' Research Service. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI\(2016\)573949_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI(2016)573949_EN.pdf) (25. 2. 2017).
- Lutovac, Z. (2016):** Migracije i evropske integracije Srbije. Stanovništvo, 54, 1, 41–63.
- Meçe, M. H. (2016):** Irregular Migration Flows and Human Trafficking. In: The Western Balkan Countries – Challenges of the Convergence of Counter. Journal of Liberty and International Affairs, 1, 1, 38–48.
- MUP RH (2016):** Obavijesti o prihvatu i smještaju migranata u RH. <http://www.mup.hr/219671.aspx> (21. 5. 2016).
- Park, J. (2015):** Europe's Migration Crisis. Council Foreign Relations. <http://www.cfr.org/refugees-and-the-displaced/europes-migration-crisis/p32874> (4. 6. 2016).
- Parliamentary Institute of the Parliament of Macedonia (2016):** Reflections of the migrant crisis in the countries of Southeastern Europe. Skopje.
- Petrović, L. (2016):** Pravo na azil u Republici Srbiji 2015. Beogradski centar za ljudska prava, Beograd. http://www.azil.rs/doc/azil2016_SRP_1.pdf (14. 6. 2016).
- Primakov, Y. (2009):** Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present. United States, Basic Books.
- Proleksis enciklopedija online (2013):** Sredozemno more. <http://proleksis.lzmk.hr/46642/> (14. 6. 2016).
- ReliefWeb (2017):** Risk Report: Libya Scenarios. <http://reliefweb.int/report/libya/risk-report-libya-scenarios-23-february-2017> (5. 3. 2017).
- Said, E. W. (1993):** Culture and Imperialism. London, Vintage.
- Said, E. W. (1999):** Orijentalizam: Zapadnjačke predodžbe o Orijentu. Sarajevo, Svjetlost.
- Schneer, J. (2012):** The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict. Toronto, Random House.
- SEE-6 Economic Outlook (2016):** Economic aspects of the refugee crisis in SEE-6 countries, 2, 1, 38–41. <http://www.ien.bg.ac.rs/images/stories/doc/SEE-6-No1-2016-web-1.pdf> (25. 2. 2017).
- Shenker, J. (2016):** The future of the Egyptian revolution. The Guardian. <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/16/future-egypt-revolution-tahrir-square-jack-shenker> (20. 2. 2017).
- Stanovčić, V. (2003):** Političke ideje i religija. Beograd, Čigoja.
- Szmolka, I. (2012):** The fifth wave of democratization? Processes of Political Change in the Arab World from a Comparative Perspective. Granada, Department of Political Science and Administration University of Granada.
- Szmolka, I. (2014):** Transitional Processes and Political Change in Arab Countries. Mediterranean Yearbook 2014. Barcelona, European Institute of the Mediterranean, 23–30.
- Špirić, J. (2016):** Sirija na raskršću interesa centara moći. Naučno-stručni časopis – SVAROG, 13, 77–90.
- Šušnjić, Đ. (1998):** Religija 1. Beograd, Čigoja.
- Tatalović, S. & D. Malnar (2015):** Sigurnosni aspekti izbjegličke krize. Političke analize, 6, 23, 23–29.
- The World Justice Project (2016):** Rule of Law Index. <http://data.worldjusticeproject.org/> (30. 3. 2017).
- Todorović, D. V. (2006):** Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog Istoka. Doktorska disertacija. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Townsend, C. (2015):** Civil-Military Relations in Tunisia and Libya through the Arab Spring. Journal of Defense Resources Management, 6, 2, 5–13.
- Tripp, C. (2007):** The History of Iraq. United Kingdom, Cambridge University Press.
- World Bank: Data.** <https://data.worldbank.org/country> (5. 3. 2017).
- Yassin-Kassab, R. & L. Al-Shami (2016):** Burning Country Syrians in Revolution and War. London, Pluto Press.
- Zgurić, B. (2016):** Egipat. U: Kasapović, M. (ur.): Bliski istok. Zagreb, Fakultet političkih nauka, 50–85.